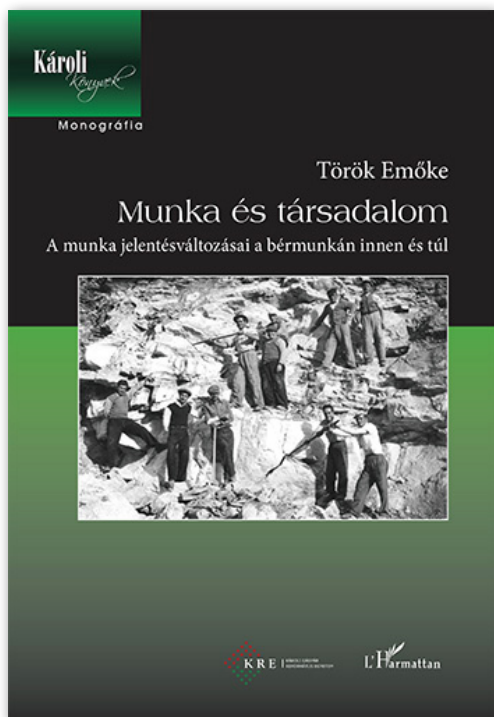

SIMONYI ÁGNES

ALAPKÖNYV

Török Emőke: *Munka és társadalom*
 – *A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl.*
 Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem
 – L'Harmattan Kiadó, 2014, 198 o.

Kis tudománytörténeti bevezetés.

Az 1960-as évek végétől hol erősebben, hol gyengébben zajló magyar piaci reformok közepette igény volt arra, hogy a politikai döntéshozók ismerjék a gazdaság mikrostruktúrájának viszonyait, a munkahelyi magatartások meghatározóit, az emberi motivációk hátterét. Az újraerősödő magyar szociológia fontos kutatási eredményekkel, gondolatokkal jelent meg az ipari fellendülés révén virágzó nemzetközi munka- és gazdaságszociológiában. A munka hazai világában kutatott témák – a munkával és a munkahellyel való elégedettség, az ösztönzés és a teljesítménykövetelmények, a munkamegosztás és a technika hatásai, az érdek- és hatalmi viszonyok, a döntési folyamatok és a bennük való részvétel fel-

tételei, a hierarchia és az informális kapcsolatrendszerek – pedig politikai tabukat kezdtek bontogatni (pl. a munkásosztály és a „Párt” vezető szerepét vagy a végzett munka szerinti elosztást illetően). A ’80-as évek elejétől a munkahelyi szervezeti és társadalmi konszenzus megteremtésének egyre nehezebbé válásával a vizsgálatok témaköre tágult: a munkavégzés társadalmi, politikai feltételeinek elemzése, a technikai, szervezeti innovációk társadalmi rendszerbeli akadályai, az érdekképviselet és érdekérvényesítés intézményeinek hiánya és diszfunkcionalitása, valamint olyan jellemzően magyar témák, mint a „második gazdaság”, a kisvállalkozások, a belső vállalkozások is figyelmet keltettek a hazai és a nemzetközi társadalom-

tudományokban. A munka világával foglalkozó kutatások nálunk is túlterjedtek a munka- és gazdaságszociológián, a „munkatudományok” (labour studies) olyan ágazatai is előtérbe kerültek, mint a munkagazdaságtan, a munkajog, a munkapszichológia majd a szervezéstudomány. A rendszerváltással hirtelen megjelent és felduzzadt munkanélküliség a munkaerő-piaci, foglalkoztatáspolitikai kutatásokkal, a munkahelyi érdekképviselő intézményeinek átalakulása pedig a munkaügyi kapcsolatok elemzésével gazdagították nálunk is a munkatudományokat.

A rendszerváltást követően a munka világával foglalkozó kutatásoknak a magyar társadalomtudományokban is hirtelen a munka hiánya, a munkanélküliség és annak kezelése, kezelhetősége lett az egyik kardinális iránya. Ugyanakkor azonban a létező munkák tartalma, a létező munkahelyek minősége és társadalmi viszonyai, a munkavállalók beállítottságai, képzettsége, formális és „hallgatólagos” tudásai, az egymással való együttműködés, az egyre inkább igényelt alkalmazkodás és innovativitás kifejlődésének társadalmi feltételei kiszorultak a (piaci átalakulás és a privatizáció növekedést és versenyképességet növelő hatásaiban bízó) hazai közpolitikák érdeklődéséből, és finanszírozás hiányában a kutatásokból is. A munka, a munkavégzés folyamatainak, új jelenségeinek, a munkaerőpiac társadalmi képződmény voltának megértését szolgáló elméleti és fogalmi tisztázó kutatások, ha szórványosan is, egy-egy műhelyben folytak, de kevés figyelmet kaptak a munkaerő-piaci válság legégetőbb, legfájóbb problémáinak feltárása mögött. Hiányuk viszont egyre érezhetőbb lett akkor, amikor növekedési források hiányában és a legutóbbi gazdasági válság nyomán egyre inkább felerősödött a politikai diskurzus a „munka társadalmáról”. Miért szorult háttérbe a munka? És háttérbe szorult-e egyáltalán? A napi politikai közbeszédben vele szemben állított jóléti társadalom vajon nem a munkára épül? És a jóléti társadalom eszközei nem a munkából élő társadalmak emberi erőforrásait voltak/lennének hivatottak biztonságban, egészségben tudni, tudásában gazdagítani? Elfogynak-e a munkahelyek, és ezért egyre privilegizáltabbak-e azok, akiknek jut belőlük? Vagy egyre több tevékenység (gondozás, ápolás, szakmai átképzés, közösségért végzett munka) válhat megélhetést nyújtó munkává? Kérdések, amelyeket nem tudunk megválaszolni, ha nem értelmezzük a munka változó szerepét az ember életében, a munkák végzése során létrejövő emberi, társadalmi viszonyok szerepét a munka világának átalakulásaiban. Válaszok hiányában pedig állásfoglalásokat, javaslatokat, kritikákat sem tudunk megalapozottan megfogalmazni.

Török Emőke könyvét azért tartom a hazai társadalomtudományok művelői és alkalmazói számára alpmunkának, mert bemutatja nekünk azokat a nálunk elmaradt társadalomelméleti vitákat, amelyek a fejlett világban e kérdésekről folytak, és gazdag szakirodalmi és saját empirikus kutatói tapasztalatai alapján értékeli a munkafolyamatok, a munkaerő-piaci fejlemények, a munkához való társadalmi viszony nálunk is megjelent legfontosabb új jelenségeit. A munka hétköznapi és szociológiai értelmezésétől (1. fejezet) a munka jelentéstörténetének az antik, a feudális és a polgári társadalmakon áthúzódo bemutatásán (2. fejezet) keresztül jut el a modern ipari társadalmak, a „bérmunka-társadalom” munkafel-

fogásához és az eköré épülő társadalmi viszonyrendszer elemzéséhez (3. fejezet). Összekapcsolja ezt az átalakulást a gender kérdés alakulásával, azzal az ellenmondással, hogy „*a teljes (saját) jogú társadalmi tagságtól*” (uo.: 62) elzárt nők számára milyen jelentéseket hordozhatott a pénzkereső munkába való bekapcsolódás, milyen terhekkal, perspektívákkal és a szerepeik milyen átalakulásával zajlik a nők tömeges belépése a foglalkoztatás egyre szélesebb területeire (4. és 10. fejezet).

A munkával kapcsolatos 20. század végi fejlemények elemzéséhez a szerző Hannah Arendt és Jürgen Habermas cselekvéseméleti megközelítéseiben keres fogódzót (5. fejezet) ahhoz, hogy kibontsa

„...a munkatevékenység egy olyan meghatározását, amely segítséget nyújthat azon változások és elmozdulások körvonalázásában, amelyek a munka társadalmi szerepében és értelmezésében az elmúlt évtizedekben bekövetkeztek.” (uo.: 77)

Arendt „munka”, „készítés”, „cselekvés” fogalmi triászának és Habermas „célracionális” és „kommunikatív racionális cselekvés” dichotómiájának bemutatása mellett a szerző kitér Marxnak a munka és a szabad cselekvés összekapcsolását képviselő felfogására (amit Arendt „összemosásként” bírált). A vita lényege, hogy a „cselekvésre”, „kommunikatív cselekvésre” jellemző autonómia, öncélúság és spontaneitás bevihető-e a szükségletkielégítésre irányuló, külső célnak alárendelt munkába. Idézi Heller Ágnes Habermas-kritikáját is, miszerint „*a munkának kizárólag instrumentális cselekvésként való felfogása elzárja az utat a munka „rehumanizálása” elől*” (uo.: 90). A szerző e fogalmakat éppen ezért tartja fontosnak, mert mind a szükségletkielégítést szolgáló fizetség, mind a külső célnak való alárendeltség és a kreatív cselekvés szembeállíthatósága terén mutatkoznak meg a legújabb változások.

„Az elhatárolás ugyanis ma jóval bizonytalanabb, mint korábban volt. Ez az elbizonytalanodás pedig éppen a mai változások egyik lényegi jellemzője. A munka meghatározása és más tevékenységektől való elkülönítése mind a mindennapi gyakorlatban, mind az elméletben vesztett egyértelműségéből.” (uo.: 94)

A könyv 6–9. fejezetei ezt a tételt szemléltetik a munkanélküliség, az atipikus és rendszertelen munkák elterjedése, a képzésekkel és átképzésekkel, szakmaváltással egyre gyakrabban megszakított életpályák, a fizetett munkához kötődő kollektív védelmek bizonyos mértékű leépülése és a mindezzel járó „individualizálódás” jelenségeivel.

„Mindez egyfelől több lehetőséget, nagyobb egyéni mozgásteret kínál, másfelől azonban a korábbinál jóval több bizonytalanságot, kevesebb vé-

delmet is jelent – a munkavállalók egy része számára nyilvánvalóan inkább az előbbi, míg más része számára inkább az utóbbi aspektus válik meghatározóvá.” (uo.: 105)

A könyv bemutatja a munkával kapcsolatos változásokhoz kötődő elméleteket; a posztindusztriális, posztfordi, posztmodern megközelítésűek mellett a kockázattársadalom, az élménytársadalom, az információs társadalom, a hálózati társadalom, valamint a szabadidő-társadalom felfogásokban megjelenő munkaértelmezéseket. Gazdag szakirodalmi hivatkozásokkal érzékelteti a „munkatársadalom végéről”, a „munka marginalizálódásáról”, a „multiaktivitás társadalmáról” szóló elméleti felvetéseket arról, hogy a fizetett munka mellett, esetleg helyette vagy azzal összefonódva, milyen tevékenységformák, milyen „cselekvések” (pl. önkéntes és közösségi munkák, személyes és kölcsönös szolgáltatások) biztosíthatnának és milyen intézményrendszer (időbankok, tevékenységcserek, stb.) keretében társadalmi státuszt, biztonságot és megélhetést.

A munka „határainak gyengüléséről” és a „határtalanná vált munka” társadalmáról szóló záró (10–11.) fejezetek a munka és magánélet, a munka és nem munkajellegű tevékenységek, a munkaidő és szabadidő, a munka és tanulás közötti határok elmosódásáról, sőt a munkavégzés tereinek feloldódásáról és mindennek társadalmi kísérőjelenségeiről, következményeiről szólnak. Ezek a jelenségek azonban a szerző szerint nem mondanak ellent annak, hogy a mai fejlett társadalmak – ha nem is a korábbi „bérmunka-társadalom” értelmezésben, de – „munkatársadalmak”. Ahogy írja:

„...a radikálisan átalakult, éles kontúrjait elvesztett pénzkereső munka változatlanul a megélhetés és a társadalmi státusz alapvető meghatározója, valamint az identitás egyik fő forrása maradt a posztindusztriális társadalmakban. (...) Sőt, a munka határtalanná válása mintegy 'egyetemesség' tette a munka fogalmát, (...) a munka ma inkább áll a társadalmi elismerés és identitásképzés középpontjában, mint valaha.” (uo.: 185)

Felhívja ugyanakkor a figyelmet az újfajta munkaviszonyokban rejlő kettészakító tendenciákra is, arra, hogy

„...a munka értelmezése oly módon alakul át, hogy megerősíti nemcsak a munkanélküliek, de tágabban a stabil, jó minőségű foglalkoztatásból kiszoruló *kirekesztődését*.” (uo.: 187)

Megállapítja, hogy a társadalmi státuszt, identitást, elismerést megalapozni tudó, erős alternatív célok és az ezekhez kapcsolódó alternatív munkaértelmezések megszilárdulása nélkül a munkaerőpiacon marginális helyzetűek és az onnan kiszorultak nem találnak, mert nem is találhatnak más utakat.

„Ehhez (...) az kellene (kellett volna), hogy legyenek intézményesített lehetőségei, terei a fizetett munkától eltérő más tevékenységformáknak – ehhez pedig hozzátartozott az a feltételezés, hogy világosak a határok a munka és más tevékenységek között.” (uo.)

A szerző szerint mintha Arendt víziója látszana testet öltetni; a „*minden tevékenységet magába szippantó, de egyre inkább privilégiummá váló munka társadalma*” (uo.).

Török Emőke könyvének záró gondolataiban már ott egy következő kötet lehetősége is, hiszen a munkához kapcsolódó társadalmi felfogás elméleti értékelése és fogalmi tisztázása után, gondolatai, következtetései a munka és a foglalkoztatás átalakulásának társadalmi, szervezeti, intézményes következményeire irányuló társadalompolitikák, szakpolitikai reformok kritikai elemzéséhez is irányt mutatnak.

„A munkának ez az új társadalma, a kiszélesedő lehetőségek, a pluralizálódó élet- és munkaformák, a bizonytalanság, az individualizálódó kockázatok, a csökkenő védelmek, az egyéni erőfeszítések világa. A széles középosztály kipárnázott, biztonságos világa helyett a győztesek és vesztesek, a növekvő társadalmi távolságok kemény világa. Hogy milyen lesz benne élni, az jórészt azon is múlik, hogy sikerül-e a flexibilis és határtalanná váló munkához megtalálni a védelem és a biztonság hasonlóan rugalmas eszközeit.” (uo.: 188)

A borús következtetések és súlyos kihívások olvastán a recenzens azért örül, hogy Török Emőke pár évvel ezelőtti kiváló szociológiai PhD dolgozata immár könyv formában eljut a társadalomtudományi nagyközönséghez, hallgatókhoz, oktatókhoz, kutatókhoz, és elméleti alapvetéseivel, fogalmi eszközeivel segítheti a munka világához kötődő különböző kutatásoktól és szakpolitikáktól várható koherens válaszok alakítását. Talán újragondoljuk a társadalmi alapjövendelmet, talán az önkéntes munkák, a tevékenységcserék „szolidáris gazdasággá” szervezhetőségét is, és talán még az oktatásban, képzésben való részvétel bővítése mellett is erősebben tudunk érvelni, ha a munka világának új fejleményeit e könyv alapján értelmezzük.